

**„HISZEK AZ IGE
DIADALMAS EREJÉBEN!”**

Tanulmányok Fekete Károly
60. születésnapja alkalmából

А

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kiadványsorozata
14. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Kustár Zoltán rektor

**„HISZEK AZ IGE
DIADALMAS EREJÉBEN!”**

Tanulmányok Fekete Károly
60. születésnapja alkalmából

Szerkesztette: Bodó Sára és Horsai Ede

∕

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2020

„Hiszek az Ige diadalmas erejében!”
Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából
Szerkesztők: *Bodó Sára és Horsai Ede*

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok
14. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Kustár Zoltán rektor

ISSN: 2416-3570
ISBN: 978-615-5853-23-4

Kiadja: Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Debrecen, 2020

© Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Minden jog fenntartva

A borítón található kép részlet *Szilágyi Imre* grafikusművész által
Fekete Károly püspök 60. születésnapjára készített rézkarc ex libriséből.

A kötetben található illusztrációkat *Tamus István* grafikusművész készítette.

Fotó: *Barcza János*

A szöveget gondozta: *Tóth Erika*

Technikai szerkesztő: *Mikáczó Kamilla*

 magyar
nyomdaipari
szövetség

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás négy és fél évszázados
hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt.-ben készült a 2020. évben
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Dr. Fekete Károly

— |

| —

— |

| —

TARTALOMJEGYZÉK

TABULA GRATULATORIA	11
BEKÖSZÖNTŐ	
<i>KUSTÁR ZOLTÁN:</i> „Hiszek az Ige diadalmas erejében!”	17
KÖSZÖNTJÜK A ROKONT ÉS BARÁTOT!	
<i>FEKETE GYÖRGY:</i> Több mint barát	23
<i>GAÁL BOTOND:</i> Egymás közeli sors	27
KÖSZÖNTJÜK A TUDOMÁNYOS PÁLYATÁRSAT!	
<i>KOZMA ZSOLT:</i> Megbocsátás	37
<i>WOLFGANG RATZMANN:</i> A nosztalgia és a tudományos-történeti feldolgozottság között	55
KÖSZÖNTJÜK OKTATÓTÁRSUNKAT A DEBRECENI REFORMÁTUS HIT Tudományi EGYETEMEN!	
<i>KUSTÁR ZOLTÁN:</i> „Ha elenyészik is testem és szívem...”	71
<i>NÉMETH ÁRON:</i> Zsoltártextusok a szószéken	85
<i>PERES IMRE:</i> A Bárány menyasszonya	103

<i>LENKEYNÉ SEMSEY KLÁRA:</i> Az új világ Jel 21,1-8	119
<i>HODOSSY-TAKÁCS ELŐD:</i> Júdeaiak Babilonban	135
<i>KÓKAI-NAGY VIKTOR:</i> Pál tanítása az úrvacsoráról az 1. Korinthusi levél alapján	147
<i>KOVÁCS ÁBRAHÁM:</i> Kijelentés, Szentírás és a dogma a 19. századi magyar teológiai vitákban	159
<i>FAZAKAS SÁNDOR:</i> Közösséggé formálódás a <i>reformatio vitae</i> jegyében	179
<i>KOVÁCS KRISZTIÁN:</i> Dietrich Bonhoeffer, a zenész teológus	199
<i>HÖRCSIK RICHÁRD:</i> A vallásszabadság és nemzeti függetlenség kálvinista gyökerei 1848/49-ben	213
<i>BARÁTH BÉLA LEVENTE:</i> Ferenc József és a magyarországi reformátusok, különös tekintettel az egyházalkotmány ügyére	223
<i>BODÓ SÁRA:</i> A bátorítás jelentősége a katechézisben	237
<i>HODOSSI SÁNDOR:</i> Kik tanítanak a református iskolákban?	253
<i>KIS KLÁRA:</i> Az erőszak értelmezésének változásai a keresztyénség történetében	265
<i>HORSAI EDE:</i> Cathedra	275
<i>HÉZSER GÁBOR:</i> A vigasztalásról	285
<i>GAÁL SÁNDOR:</i> Missziói feladatok és lehetőségek	295
<i>GONDA LÁSZLÓ:</i> Az egyház missziói természetéről	303
<i>SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT:</i> Debreczen cigányai	327
<i>BEREK SÁNDOR:</i> Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk	339

KÖSZÖNTJÜK KOLLÉGÁNKAT
A TESTVÉRINTÉZMÉNYEKBEN!

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

<i>BALLA PÉTER:</i> Elhívás az Újszövetségben	355
<i>KOCSEV MIKLÓS:</i> A háromdimenziós „pálya mérete”: teológus – professzor – egyházvezető	365
<i>LITERÁTY ZOLTÁN:</i> Ambivalenciák a prédikátor személye körül	379
<i>NÉMETH DÁVID:</i> A keresztyén nevelés antropológiai alapjai	391

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADÉMIA

<i>FODORNÉ NAGY SAROLTA:</i> A Makkai-féle „bocher-iskola”	425
<i>KÁDÁR FERENC:</i> A prédikáció helye az egyház életében	439

PÁPAI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADÉMIA

<i>NÉMETH TAMÁS:</i> Misszió, teológia, egyház egysége mint a megújulás feltétele	449
<i>VLADÁR GÁBOR:</i> „A kegyelemmel megerősített szív” (Zsid 13,9)	465

EVANGÉLIKUS HITUDOMÁNYI EGYETEM

<i>HAFENSCHER KÁROLY:</i> Istentisztelet és elektronikus média	483
<i>SZABÓ LAJOS:</i> Milyen a jó igehirdetés?	503

KOLOZSVÁRI PROTESTÁNS TEOLÓGIAI INTÉZET

<i>BUZOGÁNY DEZSŐ:</i> 1568 – mítosz vagy valóság?	519
---	-----

<i>KÁLLAY DEZSŐ:</i> Elkötelezetten	525
<i>ŐSZ SÁNDOR ELŐD:</i> Tiszántúli püspökökhöz köthető könyvek az erdélyi gyűjteményekben	543
A KÖTET SZERZŐI	553
FEKETE KÁROLY FONTOSABB PUBLIKÁCIÓI	557
A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI	563

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD:

Júdeaiak Babilonban Mindennapok idegenben

A héber Bibliában a babiloni fogság az ókori Izrael történetének drámai módon ábrázolt korszaka. Akár a Királyok második könyvének, akár Jeremiás prófétának vagy a Krónikák második könyvének beszámolóit lapozzuk fel, a fő téma mindig ugyanaz: Jeruzsálem üszkös romjai közt találjuk magunkat rabszíjra fűzött előkelőségek társaságában. A Kr. e. 6. század első negyede viharos, majd sötét időszakként jelenik meg Palesztina történetében, ami természetesen módon meghatározza a korszakhoz kapcsolódó bibliai irodalmat is. A történeti összefoglalások mellett kezünkben van Jeremiás próféta könyve, amely számos pillanatfelvételt őriz az összeomlás előtti évekből. De mindezzel jelen írásunk nem foglalkozik, nem térünk ki a romokra, a felgyújtott templomra és az otthon maradtakra sem. A következő pár oldalon a deportáltak egy csoportját kíséjük el képzeletben a messzeségbe, idegen földre, ahol a hegedűk a fűzfákra kerülnek, és még a rabtartók biztatására sem csendülhettek fel a Sion énekei. A szomorú tónusú 137. zsoltár mindig meghatározta a babiloni fogság emlékét, de talán sikerül rámutatni a boldogulás idegenben megtalált útjára.

Írásunk lényegében egyetlen kérdésre keres választ: mi történt a babiloni foglyokkal?¹ A héber Bibliában a Királyok második könyve az utolsó négy verset szánja ennek az egész korszaknak, és a könyv jellegéhez híven ez a szakasz kizárólag Jójákín sorsának alakulásával foglalkozik. A krónikás még szűkszavúbb: a 2Krn a pusztulással lezárja az elbeszélést, és csak a Círusz-ediktummal foglalkozik. „Ezt mondja Círus perzsa király: A föld minden országát nekem adta az Úr, a menny Istene. Ő bízott meg engem azzal, hogy felépíttsem templomát a Júdában levő Jeruzsálemben. Aki csak az ő népéhez tartozik közületek, legyen azzal Istene, az Úr, és menjen el!”

¹ Júda további foglyai Jer 40,11-16: 587 után sok júdai került Transzjordániába, és a jelek szerint sokan vissza is tértek Gedaljához. Az egyiptomi diaszpóra létszámáról fogalmunk sincs. Innen is lehettek később visszatérők, azok, akik beszámoltak Jeremiás egyiptomi tevékenységéről. ACKROYD: Israel under Babylon, 24. Elefantinén mindenestre létrejött a katonai kolónia már Kambüszész (529–522) fellépése előtt. ACKROYD: Israel under Babylon, 25. Ezekkel a csoportokkal most nem foglalkozunk.

(2Krn 36,23). Néhány bibliai szakaszból felszedegethetünk még további információmorzsákat, például a Jer 29-ből következtethetünk arra, hogy volt valamiféle kapcsolat a foglyok első nemzedéke és a Palesztinában maradtak között, de a fogságról átfogó képet alkotni a héber Biblia szövegei alapján nem lehetséges. A bibliai könyvek közül Ezékiel kínálhatná a legtöbb fogódzót, viszont ez a könyv rendkívül erős szerkesztésen esett át, és a próféta történelmi beágyazottsága, működése, sőt pusztá létezése is kérdőjelek tucatjait vetette fel az elmúlt száz év kutatástörténetében, ezért ennek a könyvnek az adatait döntő érvként felhozni vagy azokból a fogság körülményeit rekonstruálni meglehetősen naiv vállalkozás lenne. A kellő fenntartás hangsúlyozása mellett is használjuk azonban ezt a könyvet rekonstrukciós kísérletünk során, mert a mai kutatók jelentős része hitelt ad a próféta babiloni aktivitását rögzítő tradíciónak,² nem zárható ki tehát, hogy a könyv anyaga őriz autentikus életképeket. A könyv néhány verse (Ez 8,1; 14,1; 20,1) arról szól, hogy a közösség vénei³ megjelentek a prófétánál, ami egy ismert prófétai jelenetet tükröz vissza.⁴ A vének összegyülekezése lehetett általános gyakorlat, viszont ez alapján a deportáltak csoportjának együttéléséről még mindig nem mondhatunk semmi közelebbit azon kívül, hogy 1. jogos ebben az összefüggésben közösségről beszélni; valamint 2. a foglyok egymás között továbbra is őriztek tradicionális diszkussziós módokat.⁵ Ezek sorába illeszthető Ezékiel látogatóinak leginkább valószínű szándéka: feltételezhetően azért mentek a prófétához, mert tőle remélték, hogy Isten kijelentését kommunikálja számukra.⁶ Kérdés, hogy a kialakulófélben lévő közösség vezetői – vagyis a vének – minek köszönhették vezető szerepüket. Ezékiel könyve ezzel kapcsolatban nem ad információt, de feltételezhetjük, hogy esetükben a természetes tekintély volt a döntő: az elhurcolt családok

2 A bevezetéstani problémákat itt megoldani vagy részletesen tárgyalni nem feladatunk, átfogó összeállítást közöl a problémáról (gazdag szakirodalommal) RENTZ: *The Rhetorical Function*, 27–38; ld. még CHILDS: *Introduction to the OT*, 357–360, 369–370.

3 'Izrael', ill. 'Júda vénei' kifejezés is előfordul (Ez 8,1; vö. 14,1). Ennek az alternatív kifejezésválasztásnak feltehetőleg nincs mélyebb jelentősége, lényegében szinonimák, DUGUID: *Ezekiel*, 130, 3. láb. A vének szereplése érzékelteti, hogy a foglyok között a vezetés új útjai bontakoztak ki. RENTZ: *The Rhetorical Function*, 46–48. Ezékiel könyvében a közösség kulcsfontosságú, a próféta szavai előtérbe helyezik Isten kizárólagosságát, a tisztaságot, az engedelmességet, igazságosságot, valamint az irgalom témáját. HANSON: *The People Called*, 222–224.

4 Vö. 2Kir 6,32.

5 ACKROYD: *Israel under Babylon*, 20–22; ROM-SHILONI: *The Untold Stories*, 128.

6 BOWEN: *Ezekiel*, 44–45.113.

fejei lehettek ők,⁷ tehát a korábban, a fogság előtt megszerzett társadalmi szerepükből őriztek meg valamennyit.⁸

A fogság a Babilonba került rétegeket, csoportokat különbözőképp érintette. A palesztinai térség ellen 598/597-ben vezetett babiloni hadjáratot követően Júda fiatal királya, Jójákín fogságba került. Erről az eseményről a héber Biblia mellett a Nebukadneccar⁹ tetteit a 11. uralkodási évig összefoglaló babiloni krónika is beszámol.¹⁰ Jójákín babiloni tartózkodása kapcsán a Királyok második könyve a következőt írja:

„(27) Jójákín júdai király fogságának harminchetedik évében, a tizenkettedik hónap huszonhetedikén történt, hogy Evíl-Meróda, Babilónia királya, abban az évben, amikor uralkodni kezdett, megkegyelmezett Jójákín júdai királynak, és kiengedte a fogházból. (28) Jóindulattal beszélt vele, és székét följebb tette a többi király székénél, akik nála voltak Babilonban. (29) Letehette Jójákín a rabruháját, és állandóan vele étkezhetett, egész életében. (30) Ellátmányát állandó ellátmányként a királytól kapta napi szükséglete szerint egész életében.” (2Kir 25)

Ez a szakasz látszólag egy szép királyi gesztust örökít meg. Evíl-Meróda mindössze két éven át uralkodott apja, az államszervező nagykirály után,¹¹ akinek halála jelentős politikai instabilitást okozott.¹² Nem világos, hogy minek volt köszönhető az Evíl-Meróda tulajdonított királyi kegy, és arra vonatkozóan sincs további adatunk, hogy a fogság évtizedei alatt Jójákín életében milyen státuszváltozás következett be.¹³ Egyes töredékes, de jól érthető babiloni dokumentumok arról számolnak be, hogy a fogoly király a babiloni udvartól ellátmányban, különböző juttatásokban részesült, amely lehetett étel, ital, ruházat, méltó lakóház stb.¹⁴ A babiloni király mindezek

7 DUGUID: *Ezekiel*, 183.

8 A vének és más vezetők Ezékiel könyvében betöltött szerepéről, ill. a vezetők jövőbeni szerepéről Ezékiel jövőképében ld. DUGUID: *Ezekiel and the Leaders*.

9 Vagyis II. Nabu-kudurri-uszur, Kr. e. 604–562. Uralkodásának tömör összefoglalását ld. BÁCSKAY: *Az ókori Kelet*, 129.

10 Online: <https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-5-jerusalem-chronicle/> (Hozzáférés ideje: 2019.10.03. 10:18:22)

11 Nebukadneccarnak érthetően rendkívül negatív a bibliai sajtója, de saját városában ő az újjáépítő, aki visszaadta Babilon régi fényét. WISEMAN: *Babylonia*, 236.

12 AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine*, 810; BÁCSKAY: *Az ókori Kelet*, 130.

13 COGAN-TADMOR: *II Kings*, 328 – felhívja a figyelmet arra, hogy az idézett szövegrész 28. versében szereplő „(és) jóindulattal beszélt vele” (וַיְדַבֵּר אֵתוֹ טוֹבוֹת) kifejezés felfogható jogi erejű szövetségi formulaként is.

14 PRITCHARD: ANET, 308; Wiseman: *Babylonia*, 232; ODED: *Judah and the Exile*, 481;

fejében feltétlen lojalitást várt el, ami alapfeltétele volt, hogy a különleges státuszú deportált királlyal tervei lehessenek a birodalom irányítóinak: az ő leszármazottai közül néhányan megfelelő képzés után babiloni tisztviselőként térhettek vissza őseik földjére.¹⁵ Jójákín babiloni helyzetét a részére juttatott anyagi javaknál talán erőteljesebben kiemeli, hogy bár 597-ben az ő utódjaként helyezték trónra a győztesek Cidkijját (2Kir 24,17), a foglyok között ettől függetlenül Jójákínt tekintették legitím uralkodónak.¹⁶ A királyi család, kiegészülve az uralkodó kíséretével, Babilonban élte furcsa, a fogoly és a vendég státusz határán mozgó életét. Felügyelet alatt, ám méltó ellátás mellett, a következő generáció iskoláztatási és karrierépítési ígéretével. Ez vonatkozott a felső elitre, a legtöbb deportáltat viszont minden bizonnyal egyszerűen munkára fogták. A bibliai szövegek nem tárják fel munkájuk részleteit, csak azt jelzik, hogy a képzett munkaerőt hurcolták el (2Kir 24,15-16).¹⁷ Ez logikusnak tűnik, noha e sorok írója szerint ezt a megjegyzést célszerű fenntartással kezelni: a Királyok második könyvének teológiai koncepciójához tartozik, hogy a babiloni seregek elvonulása nyomán „nem maradt más otthon, csak az ország nincstelen népe” (2Kir 24,14). Vagyis: mindenki elment, az ország virtuálisan kiürült.¹⁸ Jelen írásunkban nem foglalkozunk a deportációk utáni Júda helyzetével, azonban meg kell jegyezni Hans M. Barstad nyomán, hogy a kiürített ország rajza történetileg nézve nem több pusztá mítosznál.¹⁹

Miért volt szükségszerű a deportáció babiloni szemszögből? Könnyen belátható, hogy a jelentős csoportokat megmozgató deportálások háttérében nem egyszerűen a büntetés utáni vágyat, hanem gazdasági okokat kell keresni. A foglyokról a Biblia azt a képet sugallja, hogy az elitet, a képzett mesterembereket érintette az áttelepítés, és ehhez kapcsolódik a gyermek-

BERRIDGE: Jehoiachin, 662–663. Négy darab agyagtábláról van szó, magyarul ld.: KOMORÓCZY: *A babilóni fogság*, 229.

15 Wiseman: *Nebuchadrezzar and Babylon*, 81–82.

16 Meglepő módon Júda egyes köreire is igaz lehet ez, legalábbis egy felvetés szerint az elhurcolást elkerülők között is voltak, akiknek az elérhetetlen messzeségben lévő Jójákín, a fogoly király volt az igazi uralkodó; vagyonát sem engedték át Cidkijjának, ld. ODED: *Judah and the Exile*, 481–482. A Palesztinában maradtak és a foglyok között nem szűnt meg a kapcsolat (Jer 29; Ez 24,26), és ez volt a helyzet már az asszír fogságba kerültek és a samáriaiak között is (2Kir 17,27-28). KOMORÓCZY: *A babilóni fogság*, 220.

17 Fritz szerint a képzettség azt jelenti, hogy az elhurcolás a fémek megmunkálásában járatos szakembereket érintette, s célja a hadi felszerelést gyártók számának csökkentése volt. FRITZ: *1&2 Kings*, 417. WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 248.

18 Az idézett vers terminológiájában (דְּלִיתָ עַם-הָאָרֶץ) a hangsúly a „föld népének” szegénységére, és ezzel összefüggésben a jelentéktelenségre esik. CLINES: DCH, 439.

19 BARSTAD: *The Myth of the Empty Land*; uó: After the „Myth”, 3–20.

korunk óta jól ismert elbeszélések sora Dániel könyvéből, így mindnyájan tudjuk, hogy voltak, lehettek olyan zsidó férfiak, akik komoly karriert futottak be az udvarban (Dán 1,4; 2,48-49). Ebből azonban nagy hiba lenne azt gondolni, hogy minden júdai fogolyra várt valami jól fizető babiloni állás. Ha ez történt volna, számukra a fogság a szerencsecsillag felragyogásával lett volna egyenlő. De nem ez történt.

2014-ben egy gyűjteményes kötet került publikálásra, mely 103 ékírásos szöveget közöl az ún. Sofer-gyűjteményből.²⁰ Mindegyik szöveg Júdából elhurcoltak, illetve a leszármazottaik napi ügyeihez kapcsolódik; kronológiai tekintetben a fogság elejétől az 5. századig terjednek, a legkorábbi stabilan datált tábla Kr. e. 572-ből való (jelzet: #1), a legkésőbbi pedig 477-re tehető (jelzet: #53).²¹ Ez az anyag tehát meglehetősen stabilan elhelyezhető a több mint egy évszázada ismert, Nippurban feltárt, az 5. század második feléről információt hordozó Murasú-archívum²² elé, ez a két szövegtörzset áthidalja a héber Bibliában az Ezékieltől Ezsdrásig terjedő korszakot.

A Murasú-irattárral szemben az új anyagnak van egy döntő gyengesége: ezeknek a szövegeknek ismeretlen a sztratigráfiai kontextusa. A Murasú-archívum a 19. század végén (1893), a University of Pennsylvania ásatásai során került elő Nippurból,²³ az újonnan publikált táblákat viszont egymástól független gyűjteményekből és múzeumokból rendezték össze, tehát nem kontrollált régészeti ásatások keretében jöttek felszínre. Ez azonban (legalábbis személyes véleményem szerint) nem ok arra, hogy figyelmen kívül hagyjuk őket, mivel döntő szempont, hogy egyetlen táblánál sem merült fel hamisítási gyanú.²⁴ Napjainkban ez a látszólagos hátrány akár előnynek is tekinthető: ha ma bekopogna bármelyik európai múzeumba egy ismeretlen iraki három kosár, Júda foglyairól szóló agyagtáblával, egyetlen kutató sem venné komolyan. Feltehetőleg senki nem állna szóba vele. Ezek a szövegek viszont nem a semmiből bukkantak fel, hanem egy szakmai együttműködés keretében összerakott anyagként tűnnek sokkal értékesebbnek, mint amilyenek külön-külön voltak.

Az újonnan publikált szövegek azért különlegesek, mert megmutatják, hogyan éltek, milyen nehézségeket szenvedtek el, miként boldogultak, gaz-

20 PEARCE-WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*. Az anyag egy nagyobb projekt részeként állt össze, amely három levéltár, a Sofer-gyűjtemény mellett a Schøyen- és a Moussaieff-gyűjtemény tábláit tárja fel.

21 PEARCE-WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 186–187.

22 KOMORÓCZY: *A babilóni fogság*, 230–233.

23 Összesen 879 darab egész vagy sérült táblát számlál ez a gyűjtemény, ld. STOLPER: *Murashu*, 927–928; COOGAN: *Life in the Diaspora*, 6–12.

24 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 249, 5. láb.

dagodtak vagy szegényedtek el a Jeruzsálemből és környékéről elhurcolt emberek a babiloni vidéken. Korábban csak azt tudtuk, helyesebben mondva arról volt némi sejtelmünk, hogy mi történt a királyi családdal, a magas rangú deportáltakkal, az elittel. Ők a fővárosban éltek, a babiloni hatóságok szeme előtt, nyilván teljesen más körülmények között, mint az egyszerű(bb) emberek, akik a vidéki területen keresték a boldogulás útját.²⁵ A szövegeket többé-kevésbé egyértelműen három helységhez lehet kapcsolni,²⁶ de pontosan továbbra sem tudjuk, hol éltek nagy számban a júdai foglyok, vagyis a vonatkozó települések eddig nem kerültek azonosításra.²⁷ Biztonsággal azt mondhatjuk, hogy a zsidók által nagyobb számban lakott településeket, például Al-Yahudut, a júdaiak városát Mezopotámia déli részén, Nippur térségében kell keresni, körülbelül ugyanazon a területen, amelyre később a Murasú-szövegek is utalnak.²⁸

Fel kell tenni ezen a ponton egy további kérdést: miért erre a területre telepítették a deportáltak új csoportját? Elfogadhatónak tűnő magyarázat, hogy ez a Kr. e. 2–3. évezredben még kimondottan termékeny vidék a 8–7. században, az asszír–elámi harcok idején gyakorlatilag elnéptelenedett.²⁹ A babiloni-perzsa hatalom ezt az Uruktól északra fekvő zónát újra termékennyé akarta tenni, gazdaságát (és az itt található kultikus központokat) újraindítani. A térséget az itt áthaladó kereskedelmi utak értékelték fel. A terület gazdasági helyzetének rendezéséhez szükség volt megfelelő számú településre, csatornák ásására, öntözésre, a föld megművelésére. Ehhez egy új gazdálkodási elvet alakítottak ki, melynek lényege a királyi földek művelési célú átengedése volt, a földért cserébe a kedvezményezettek szolgálatokkal és adófizetéssel tartoztak. Az adó leróható volt terményben vagy pénzben, a kötelező szolgálatot katonák kiállításával vagy élők munkával lehetett teljesíteni. A rendszer államilag kontrollált mezőgazdasági termelést eredményezett az egyébként kellőképpen nem hasznosított területen, mellel segített az idegen, behurcolt csoportok társadalmi integrációját. Ebbe a fejlesztési, területhasznosítási, művelési programba kapcsolódtak be a júdai deportáltak.³⁰ A fentiek fényében azért volt szükségszerű a deportáció a babiloni ad-

25 PEARCE–WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 4.

26 PEARCE–WUNSCH: Documents of the Judean Exiles felosztása és referenciaszámai szerint az első csoport: #1 – #54, Al-Yahudu; második csoport: #55 – #101, Bit-Nasar; harmadik csoport: #102 – #103, Bit-Abi-ram; összesen több tucat helynév szerepel a szövegekben, lásd földrajzi nevek katalógusa is. I. m., 312–314.

27 I. m., 6.

28 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 251.

29 A harcokról: AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine*, 741–753; VALLAT: Elam, 427.

30 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 253; ROM-SHILONI: *The Untold Stories*, 127. A „land

minisztráció szempontjából, mert ennek a régióknak a termelésbe kapcsolásához munkásokra volt szükség. Érdekes történelmi helyzet bontakozik ki a szemünk előtt, amikor a bibliai szövegek az elit fogságát helyezik előtérbe, holott a babiloniaknak munkáskézre volt szükségük. A jeruzsálemi királyi család tagjain kívül Júda foglyai munkások és földművesek lettek, bár ehhez hozzá kell tenni: a többségük otthon, Palesztinában sem írnokként kereste a kenyerét.³¹

A legtöbb szöveg egyszerű szállítási dokumentum, viszont találkozunk közöttük néhány különleges darabbal, érdemes ezek közül néhány tartalmát felidézni, még szubjektív válogatás mellett is, hisz a háttérben a deportáltak élethelyzete sejlik fel. A már hivatkozott, 1-es jelzetet viselő szöveg határ-idős szállítási kötelezettséget rögzít késedelmi büntetés kilátásba helyezésével.³² Ennél lényegesen izgalmasabb az 5-ös számú szöveg, ez egy szolga bérbeadásáról szól, két júdai származású ember üzleti megállapodása, amit héber nevű tanúk előtt egy babiloni írnok foglalt írásba. A megállapodás résztvevői rögzítették, hogy a szolga a kérdéses időszak alatt a bérbe vevőtől jogosult megkapni ruházatát és ellátását.³³ A 27-es referenciaszámú táblán jogvita tárul fel, ami egy adott föld művelési joga körül bontakozott ki. A felek egyike Nir-Yama, a térség egyik legmeghatározóbb, legalábbis leggyakrabban emlegetett családjának sarja, Ahiqam fia. A vita végül rendeződött, úgy tűnik, Nir-Yama kénytelen volt visszavonulót fújni. A két utóbbi tábla alapján tehát a fogság egy sajátos, talán eddig nem gyanított képe körvonalazódik: Nabunaid kilencedik évében, vagyis az 540-es években Babilonban rabszolgákat tartottak és adtak bérbe júdai gyökerű családok, fél évszázaddal később, Kr. e. 497-ben, vagyis a fogság harmadik-negyedik generációja idején pedig egy Júdából deportált család leszármazottja babiloni földek művelési jogán vitatkozott.³⁴ Ez az eset ráadásul nem volt egyedi, ezt a 29-es szöveg is egyértelműsíti, ahol az előbbi Ahiqam kötött egyezséget egy földdarab közös műveléséről bizonyos Eribával,³⁵ és voltak bérbe vett kertek is

for service” gazdálkodási elvről: WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 253, 15. láb.; JURSA-HACKL-JANKOVIĆ et al. (ed.): *Aspects of the Economic History*, 198–203, 758–760.

31 A Murasú-archívum adatai egyértelművé teszik, hogy bár voltak zsidó tolmács-írnokok (Ran Zadok kifejezése), nagyon kevés zsidó ért el komoly hivatali beosztást, kevesen voltak tisztviselők, különösen magas rangú hivatalnokok. Ebben az irattárban kétszáz hivatalnok neve maradt fenn, közülük összesen tizenegyről állítható, hogy zsidó volt. Nehémiás udvari karriere kivétel. ZADOK: *The Jews in Babylonia*, 69–70, 87.

32 PEARCE-WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 98–99.

33 I. m., 104–106.

34 Szöveg: i. m., 143–44; Nir-Yamáról ld. i. m., 75; Ahiqamról ld. i. m., 34–35.

35 I. m., 146–147.

(53-as számú szöveg).³⁶ Ehhez képest apróság, de kezünkben van Nir-Yama házbérleti szerződése, három évre vett ki egy házat a júdaiak lakta városban, az éves bérleti díjat, tíz ezüstsekelt féléves részletekben fizette, és vállalta a bérlőre rótt karbantartási kötelezettségeket is (46-os jelzetű szöveg).³⁷

A fenti néhány példa pár kiragadott részlet. Fontos megjegyezni, hogy minden vonatkozó szöveg jól képzett babiloni írnok alkotása, ezek az írnokok ügyfelek megrendelésére szövegeztek dokumentumokat. Az érintett felek, legalább az egyikük, Júdából deportált személy, vagy deportált leszármazottja, ami jelzi, hogy rendszeres üzletmenet folyt deportáltak és helyiek között, illetve a deportált csoporton belül, és ez utóbbi esetben is babiloni, helyi írnokok segítségét vették igénybe. Egyértelmű tehát, hogy a deportáltak és leszármazottaik aktív kapcsolatban álltak a régió királyi adminisztrációjával.³⁸ A Murasú-archívum esetében azt látjuk, hogy néhány ügyfél zsidó névvel került megörökítésre,³⁹ a héber nevű emberek tanúként szerepelnek, vagy a tranzakciók kevésbé fontos szereplőiként, a most tárgyalt szövegekben viszont a júdai származásúak alapvetően más szerepet játszanak. Ezekben a szövegekben ők a térség életének gazdaságilag aktív, kezdeményező szereplői, akik írásba foglalt szerződésekkel rendezték ügyeiket.⁴⁰

Mit jelent a „fogság” ebben a kontextusban? A szülőföld elvesztését, a kényszermunkát, a barakkokban lakást? Az elterjedt, kimondott-kimondatlan nézet valahogy így képzelet a fogságot, legalábbis annak első szakaszát. A babiloni közösség mindennapjaihoz hozzátartozhatott a vágyódás az elvesztett haza után.⁴¹ Azt sem szabad feledni, amire az újabb kommentáriródlom Ezékiel kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy a fogságban lévők könnyen szenvedhettek poszttraumás stressztől,⁴² hiszen nekik végig kellett nézni testvéreik, családtagjaik, szeretteik összefogdosását, esetenként meggyilkolását, házaik felégetését, addigi világuk, életük összeomlását, majd végighajtották őket az akkor ismert világ tekintélyes részén. Nem tudjuk, hányan voltak ilyen-olyan mértékben traumatizált emberek a fogságba vittek első generációjában, és természetesen azt sem tudhatjuk biztosan, milyen volt

36 I. m., 186–187.

37 PEARCE–WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 174–175.

38 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 252.

39 Benája, Gedalja, Gemarja, Hananja stb. Bővebben ld. KOMORÓCZY: *A babilóni fogság*, 233.

40 PEARCE–WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 5; ACKROYD: *Israel under Babylon*, 19.

41 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 248.

42 BOWEN: *Ezekiel* (2010), xv–xix; uő: *Ezekiel* (2011), 295–296.

az ókori emberek stressztűrő képessége, miképp alakult lelkiállapotuk szélsőséges helyzetekben. Lehettek közöttük, akik jól túrték a sokkot, és voltak, akik összeomlottak. A fogság nem börtöncellákat és többgenerációs munkatáborokat jelentett, azonban ez nem ok arra, hogy elvitassuk a fogság tragédiáját. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a fogságnak főleg az első fele sok szenvedést, gyötrelmet, családi tragédiát, veszteséget hozott magával.⁴³

A júdai foglyok tehát, úgy tűnik, legnagyobb részben nem udvari karriert egyengettek, hanem mezőgazdasággal foglalkoztak. Legtöbben Babilonba, a nagy városba talán soha be sem tették a lábukat. Gabonát termeltek, datolyaültetvényeket műveltek, aztán néhányan elkezdtek emelkedni, kialakult a falu vezetése, páran elindultak felfelé a társadalmi ranglétrán. Az archívumból ezeket a sikereseket ismerjük meg, az ő adminisztratív, családi és üzleti ügyeiket. Ilyen értelemben tekinthetünk ezekre a szövegekre a boldogulás dokumentumaiként. Persze sok kérdés ettől megoldatlan maradt, ma is nehezen tudunk magunk elé képzelni egy menekültfalut, de lehet halvány képünk arról, ahogy gazdálkodtak, házasodtak, házakat építettek, röviden: boldogultak. Az újonnan publikált gyűjteménynek az a jelentősége, hogy legalább egy területen, a babiloni vidéki közösségek vonatkozásában kicsit világosabban látunk. Az új dokumentumok a fogság hétköznapi, és ebben az értelemben talán valódinak nevezhető arcára vetnek több fényt.⁴⁴ Az már csak kiegészítés, hogy a bibliai szövegek Júda véneinek Ezékiel prófétánál tett látogatásait többször említik, írásunk elején megfogalmazott óvatosságunkat nem feladva, fantáziánkat viszont kissé szabadjára engedve jobban magunk elé tudjuk képzelni a jelenetet, főleg, mivel van olyan család előttünk, Ahiqámé, melynek négy egymás után következő generációját ismerjük.⁴⁵

A fogság első szakaszában több szempontból is hangsúlyos volt Babilonban a munkaszervezés feladata. Ha a munkát végzők kisebb csoportjai megértették egymást, az nyilván előnyös, vagy inkább elengedhetetlen volt. Egy elhanyagolt területen beindított gazdálkodási folyamatnál, vagy egy ilyen föld termelésbe vonásakor összehangolt munkavégzésre volt szükség, amit a kommunikációs nehézségek ellehetetlenítettek volna. Amikor a termelésbe vont földek, gyümölcsöskertek folyamatos művelési munkái következtek, ez a szempont talán már kevésbé volt hangsúlyos. Ugyanakkor egy nyelvileg és kulturális szempontból nagyjából homogén csoport integrálása extra ne-

43 Enyhülést hozott Jójákín helyzetének javulása, és Nabunaid valláspolitikája is hozhatott. ACKROYD: *Israel under Babylon*, 23.

44 WUNSCH: *Glimpses on the Lives*, 254–257.

45 Ahiqám apját, nagyapját és öt fiát, vagyis négy generációt. PEARCE-WUNSCH: *Documents of the Judean Exiles*, 7–8.

hézségekkel jár. Ezekben a szövegekben azt vehetjük észre, hogy a Júdából deportáltak viszonylag hamar elérték azt a pontot, amikor a gazdálkodni próbálók kooperációra léptek a helyi adminisztrációval, tehát az sem kizárt, hogy egy meggazdagodó, sikeressé váló réteg integrálódott a társadalom tágabb szervezetébe, a többiek, a lemaradók pedig munkásokká váltak. Az új szövegektől függetlenül tudtuk, hogy a foglyok némelyikének voltak rab-szolgái,⁴⁶ de mára ez is világosabb keretbe került.

A 137. zsoltár soraiból keserűség árad. Fülünkbe cseng az elveszett haza után sóvárgók panasza, vágyódása. „Sírtunk, ha a Sionra gondoltunk” – sóhajt fel a zsoltáros, majd átkot mond magára: „Ha megfeledekzem rólad, Jeruzsálem, bénuljon meg a jobb kezem! Nyelvem ragadjon az ínyemhez, ha nem emlékezem rád, ha nem Jeruzsálemet tartom legfőbb örömömnek!” Ez a zsoltár tökéletesen kifejezi a fogság mély emberi drámáját. Aztán... eljött a második, majd a harmadik nemzedék ideje. Némelyek beolvadtak. Másokat már csak idegenül csengő nevük emlékeztetett, hogy kik is valójában.⁴⁷ Megint mások pedig összeszedték magukat, és elindultak az ősök földje, ארץ ישראל felé, talán szorongással, talán reménységgel tele. De ez már egy másik történet.

Felhasznált irodalom

- ACKROYD, P. R.: *Israel under Babylon and Persia*. London, Oxford University Press, 1970.
- AHLSTRÖM, G. W.: *The History of Ancient Palestine*. Minneapolis, Fortress Press, 1993.
- BÁCSKAY, A.: Az ókori Kelet, in: Salamon, K. (szerk.): *Világtörténet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 84–194.
- BARSTAD, H. M.: *The Myth of the Empty Land. A Study in the History and Archeology of Judah During the „Exilic” Period*. Oslo, Scandinavian University Press, 1996.
- BARSTAD, H. M.: After the „Myth of the Empty Land”: Major Challenges in the Study of Neo-Babylonian Judah, in: Lipschits, O. – Blenkinsopp, J. (ed.): *Judah and the Judeans in the Neo-Babylonian Period*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2005, 3–20.
- BERRIDGE, J. M.: Jehoiachin, in: ABD 3 (1992), 661–663.
- BOWEN, N. R.: *Ezekiel* (Abingdon OT Commentaries), Nashville, Abingdon Press, 2010.

⁴⁶ KOMORÓCZY: *A babilóni fogság*, 224.

⁴⁷ A névadási szokások érdekességeiről L. COOGAN: *Life in the Diaspora*, 11.

- BOWEN, N. R.: Ezekiel, in: Coogan, M. D.: *The Oxford Encyclopedia of the Books of the Bible*. Vol. 1, Oxford, Oxford University Press, 2011, 282–300.
- CHILDS, B. S.: *Introduction to the Old Testament as Scripture*. Philadelphia, Fortress Press, 1979.
- CLINES, D. J. A.: *The Dictionary of Classical Hebrew*. Vol. 2, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1995.
- COGAN, M. – TADMOR, H.: *II Kings. A New Translation With Introduction and Commentary* (AB 11), New Haven, Yale University Press, 2008.
- COOGAN, M. D.: Life in the Diaspora: Jews at Nippur in the Fifth Century B. C., in: *The Biblical Archaeologist* 37/1 (1974), 6–12.
- DEVER, W. G.: *Beyond the Texts. An Archaeological Portrait of Ancient Israel and Judah*, Atlanta, SBL Press, 2017.
- DUGUID, I. M.: *Ezekiel and the Leaders of Israel* (Supplements to Vetus Testamentum 56), Leiden, Brill, 1994.
- DUGUID, I. M.: *Ezekiel* (NIV Application Commentary), Grand Rapids, Zondervan, 1999.
- FRITZ, V.: *1&2 Kings* (A Continental Commentary), Minneapolis, Fortress Press, 2003.
- HANSON, P. D.: *The People Called. The Growth of the Community in the Bible*. San Francisco, Harper & Row, 1986.
- JURSA, M – HACKL, J. – JANKOVIĆ, B. et al. (ed.): Aspects of the Economic History of Babylonia in the First Millennium BC. Economic Geography, Economic Mentalities, Agriculture, the Use of Money and the Problem of Economic Growth, in: *AOAT* 4/377 (2010).
- KARASSZON, I.: *Izrael története*. Budapest, Új Mandátum, 2009.
- KOMORÓCZY, G.: A babilóni fogság. Egyéni és közösségi stratégiák az identitás megőrzésére kisebbségi helyzetben, in: uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*, Budapest, Osiris, 1995, 210–278.
- ODED, B.: Judah and the Exile, in: Hayes, J. H. – Miller, J. M. (ed.): *Israelite and Judaeon History*, London, SCM Press, 1977 435–488.
- PEARCE, L. – WUNSCH, C.: *Documents of the Judean Exiles and West Semites in Babylonia in the collection of David Sofer*. Bethesda, CDL Press, 2014.
- PRITCHARD, J. B. (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*. Princeton, Princeton University Press, 1969.
- RENZ, Th.: *The Rhetorical Function of the Book of Ezekiel* (Supplements to Vetus Testamentum 76), 1999. (reprint: Leiden, Brill, 2002)
- ROM-SHILONI, D. M.: The Untold Stories: Al-Yahudu and or versus Hebrew Bible Babylonian Compositions, in: *Welt des Orient* 47/1 (2017), 124–134.
- STOLPER, M. W.: Murashu, Archive of, in: *ABD* 4 (1992), 927–928.
- VALLAT, F.: Elam, in: *ABD* 2 (1992), 424–429.
- WUNSCH, C.: Glimpses on the Lives of Deportees in Rural Babylonia, in: Berlejung, A. – Streck, M. P.: *Arameans, Chaldeans and Arabs in Babylonia and Palestine in the First Millenium*, *LAOS* 3 (2013), 247–260.

WISEMAN, D. J.: Nebuchadrezzar and Babylon. The Scweich Lectures. Oxford: British Academy, 1983.

WISEMAN, D. J.: Babylonia 605–539, in: 2CAH 3/2 (1991): The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eight to the Sixth Centuries B. C., 229–251.

ZADOK, R.: *The Jews in Babylonia during the Chaldean and Achaemenian Periods according to the Babylonian Sources*. [„hely nélkül”], The University of Haifa, 1979.

Hivatkozott online-tartalom

<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/abc-5-jerusalem-chronicle/> Hozzáférés ideje: 2019.10.03. 10:18:22